

Realisatie van een studie over de functionele, budgettaire, technische en veiligheidsbeschrijving van de ontwikkeling van een online stelsysteem, evenals het onderhoud en de controle ervan

DELIVERABLE 1

Consolidatie van de vragenlijst

22 februari 2023

Inleiding

De eerste workshop tussen NRB, Civadis & IBZ vond plaats op 15 februari 2023 om de antwoorden op de vooraf verstuurd vragenlijst door te nemen.

Deze vragenlijst, in de vorm van Google Forms, was ontworpen om alle vragen te behandelen die we hadden over het uit te voeren onderzoek. De vragenlijst bestond uit algemene vragen, vragen die alle drie de stelsystemen gemeen hadden en vragen die specifiek waren voor elk stelsysteem.

We hebben de antwoorden een eerste keer geconsolideerd, zodat we de resultaten aan IBZ-leden konden presenteren en samen vragen konden beantwoorden die nader onderzoek of verduidelijking behoefden.

Opmerking over het taalgebruik: het begrip "elektronisch stemmen" dat in de onderstaande vragen wordt gebruikt, omvat de 3 systemen die in de universitaire studie worden besproken.

Respondenten op de vragenlijst

Voornaam	Naam	Functie	Projectrol
Marlies	Jaspers	Attaché Verkiezingen IBZ	Functionele en operationele bewaking
Régis	Trannoy	Algemeen adviseur - Verantwoordelijke van de dienst verkiezingen	Hoofd van het IBZ- monitoringteam
Evy / Laura	De Middelaer / Van de Voorde	Attachés Verkiezingen IBZ	Hoofd verkiezingen Buitenlandse Zaken, follow-up en rapportage aan de hiërarchie
David	Van Kerckhoven	Adviseur Projectmanager	Projectbeheerder
Jelle	Evens	Software Developer/Tester	IT-advies
Sofiane	Afidani	Tester - technisch coördinator	Technisch coördinator

Deelnemers aan de workshop

De workshop vond plaats op 15/02/23 in de lokalen van IBZ in Brussel. De volgende personen waren hierop aanwezig:

- Marlies Jaspers (IBZ)
- Régis Trannoy (IBZ)
- Evy De Middelaer (IBZ)
- Laura Van de Voorde (IBZ)
- David Van Kerckhoven (IBZ)
- Jelle Evens (IBZ)
- Sofiane Affidani (IBZ)
- Philippe Evrard (Civadis)
- Mathieu Roger (Civadis)
- Alain Persoons (NRB)

- Laureen Madej (NRB)
- Alexia Winandy (NRB)
- Aurélie Herkenne (NRB)

Consolidatie

Contextuele vragen

1. Wat zijn de belangrijkste doelstellingen die van een e-vote verwacht worden?

- ✓ Meer flexibiliteit, eenvoud en toegankelijkheid voor kiezers (stemmen op meerdere dagen, meer stemfaciliteiten en -locaties, enz.)
- ✓ Modernisering en dematerialisering van het stemproces
- ✓ Snelheid van stemmen en bekendmaking van resultaten
- ✓ Verminderde werklast en vereenvoudigde organisatie voor gemeenten/kantons (organisatie van stembureaus, aantal vereiste beoordelaars, enz.)
- ✓ Hoge mate van systeem- en procesveiligheid en betrouwbaarheid

2. Moet er rekening gehouden worden met operationele risico's verbonden aan het opzetten van een e-vote?

Ja.

De risico's variëren afhankelijk van het stelsysteem (papier, online, kiosk, hybride, enz.). Het is belangrijk om deze in overweging te nemen om mogelijke hulp-/vervangingsmaatregelen te plannen/te anticiperen of waar nodig te verzachten.

Meer concreet:

- Het hybride systeem brengt een groot operationeel risico met zich mee, omdat het een zeer betrouwbaar postsysteem vereist (wat niet gemakkelijk te realiseren is).
- Het kiosksysteem beperkt veel van de operationele risico's, omdat het onder toezicht staat van de lokale overheid en stembureauleden.
- Het volledig online systeem brengt daarentegen operationele risico's met zich mee die moeilijk te controleren zijn (bv. de stabiliteit van de internetverbindingen van de burgers).

3. Voor welk doelpubliek (PBM's, Belgen die in het buitenland wonen, enz.) wordt elk van de oplossingen (hybride / volledig online / stemkiosk) overwogen?

- Belgen die in het buitenland wonen zijn een belangrijk maar lastig doelpubliek. De huidige stemmethoden voor deze kiezers blijven namelijk complex. Een volledig online stelsysteem zou de voorkeursmethode kunnen zijn voor deze doelgroep.
- Het kioskstelsysteem is ideaal voor mensen die minder mobiel zijn of hulp nodig hebben.
- Uiteindelijk moet het systeem bruikbaar zijn voor alle Belgische kiezers. Of een oplossing wordt uitgebreid naar de hele bevolking zal afhangen van de haalbaarheid en de veiligheidsrisico's die ermee gepaard gaan.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- De tabel hieronder toont de doelgroepen voor elk van de oplossingen, in 2029 voor de testfase en vervolgens in een uitbreidingsfase naar de volgende verkiezingen.
- Er zal met kleine steekproeven worden geëxperimenteerd, die gedefinieerd zullen worden op basis van nauwkeurige criteria.
- In het ideale geval zouden we in 2034 alle systemen voor iedereen hebben, maar daar zijn ook kosten aan verbonden.
- Kioskstemmen in 2029 zal ook beschikbaar zijn voor Belgen die in België wonen, maar niet in de specifieke gevallen van bepaalde gemeenten (zie vraag 14).
- Het hybride systeem aanbieden aan heel België? Hierover zal een politiek besluit worden genomen.

Expérimentation (2029)		Élargissement de la solution (2034 +)	
Système	Public-cible	Système	Public-cible
Hybride	 	Hybride	
Totalement en ligne	 	Totalement en ligne	
Kiosque	 	Kiosque	

Expérimentation (2029)	Experimenteren (2029)
Système	Systeem
Hybride	Hybride
Totalement en ligne	Volledig online
Kiosque	Kiosk
Public - cible	Doelpubliek
Élargissement de la solution (2034 +)	Uitbreiding van de oplossing (2034 +)
Système	Systeem
Hybride	Hybride
Totalement en ligne	Volledig online
Kiosque	Kiosk
Public - cible	Doelpubliek

4. Voor welke komende verkiezingen bent u van plan een dergelijke oplossing in te voeren?

- ✓ Proef-/experimenteel project in 2029
- ✓ Afhankelijk van de politieke beoordelingen en beslissingen zal een geleidelijke uitrol of eenmalige uitrol plaatsvinden voor de verkiezingen van 2034.

5. In hoeverre kan de te implementeren oplossing naast de huidige stemoplossingen bestaan (stemmen op papier, elektronisch stemmen, stemmen per post)?

In het begin, tijdens de proef-/experimentele fase, zal de oplossing naast de huidige oplossingen bestaan en moet ze worden gezien als een extra stemmethode.

Het doel is om naar een "digital first" oplossing te gaan. Maar zelfs nadat de oplossing is geïmplementeerd, is het zinvol om een "fysiek" stelsysteem in een stemlokaal te houden om mensen tevreden te stellen die minder vertrouwd zijn met digitale technologie of die hulp nodig hebben.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

Voor het stemmen door Belgen in het buitenland zou het idee zijn om slechts één systeem te behouden dat alle andere zou kunnen vervangen.

6. In welke mate zouden deze 3 systemen naast elkaar kunnen bestaan voor het stemmen door kiezers die in België wonen?

Zoals vermeld in de vorige vraag moeten deze systemen naast elkaar kunnen bestaan en moeten kiezers kunnen kiezen welke stemmethode ze willen gebruiken.

7. In welke mate zouden deze 3 systemen naast elkaar kunnen bestaan voor het stemmen door Belgen in het buitenland?

- Meerderheid van antwoorden: het zou beter zijn om maximaal één optie of twee te kiezen om de consistentie in de communicatie met het publiek te behouden. Het naast elkaar bestaan van 3 systemen is geen optie.
- Slechts één antwoord: de 3 oplossingen moeten naast elkaar kunnen bestaan.

8. Moet de te implementeren oplossing voldoen aan de huidige wetgeving of kan de wetgeving worden aangepast aan het nieuwe systeem? Zo ja, hoe ver kunnen we daarin gaan?

De wetgeving zal moeten worden aangepast aan de nieuwe systemen die zijn ontwikkeld, maar zal nog steeds de belangrijkste grondwettelijke beginselen moeten respecteren, zoals het stemgeheim en de uniciteit van de stemming (tenzij er een grondwetswijziging komt).

9. Op/met welk(e) appara(a)t(en) moet de oplossing worden ontwikkeld/compatibel zijn?

- Website (83%)
- Platform (67%)
- Mobiele applicatie (67%)

Voor elk type apparaat is een diepgaande analyse van de technische haalbaarheid en de veiligheidssystemen vereist.

10. Welk percentage Belgen in het buitenland heeft een geldige identiteitskaart met pincode?

Geen geldig antwoord op deze vraag

11. Welk percentage Belgen in het buitenland heeft toegang tot een actieve itsme?

Geen geldig antwoord op deze vraag

Algemene vragen voor alle 3 systemen gelden

Oplossing

12. Hoe ziet u het beheer van de huidige kieslijsten en hun integratie met de nieuwe systemen?

- Het lijstbeheer is al digitaal (digitaal beheerd met de MARTINE-tool).
- Verandering van verantwoordelijkheden: de gemeente zal niet langer verantwoordelijk zijn voor de kiezerslijst en de indeling in stemdistricten voor alleen de kiezers van de gemeente.
- Kioskstemsysteem: een kiezer moet overal kunnen gaan stemmen en in het geval van een online stemoplossing moet een gecentraliseerd beheer van alle kieslijsten van de gemeenten worden opgezet.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- De registratie gebeurt door de gemeenten.
- Tevens rekening houden met degenen die bij volmacht stemmen.
- Mogelijkheid om al dan niet oproepingsbrieven te versturen:
  - Voor het volledig online systeem is het mogelijk om uitnodigingen te versturen.
  - Voor het kioskstemsysteem: wordt later bekeken. Het is echter de bedoeling dat de kiezer in het geval van het kioskstemsysteem voor elk kiesdistrict kan stemmen, en hetzelfde geldt voor Belgen in het buitenland.

13. De kiezerslijsten worden 3 maanden voor het begin van de verkiezingen afgesloten. Hoe worden veranderingen in het electoraat (sterfgevallen, enz.) beheerd? Is het mogelijk om een koppeling te maken met het rijksregister?

Het is aan de gemeenten om hun kiezerslijsten bij te werken, bijvoorbeeld na overlijden of ontzetting uit het kiesrecht, via een centrale databank.

Dit punt zal op een later tijdstip met het ministerie van Binnenlandse Zaken worden besproken.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- IBZ werkt de eigen gegevens bij
- De koppeling met het rijksregister werd al overwogen
- De database wordt beheerd door de gemeenten
- Pas op voor dubbel stemmen

14. Moeten de 3 systemen rekening houden met de bijzondere gevallen van bepaalde gemeenten (gemeente Aubel, gemeente Voeren, kantongemeente Rhodes, Brusselse gemeenten in het kader van de stemming van de Brusselse leden van het Vlaams Parlement)?

Ja, want:

- Het is beter om bij het begin van de ontwikkeling rekening te houden met deze uitzonderingen dan later wijzigingen aan te brengen.
- De taalkwestie ligt in deze gebieden erg gevoelig. Bovendien moeten ze de "juiste" stembiljetten krijgen.
- Het huidige elektronische stelsysteem voorziet hier al in voor de gemeente Voeren en de andere gemeenten (met uitzondering van Aubel, dat op papier stemt).
- Het stelsysteem moet altijd rekening houden met de kieswetten.

De gemeente Komen-Waasten/Mesen moet ook worden toegevoegd.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- In het geval van de Brusselse stemming voor het Vlaams Parlement zal het onmogelijk zijn om met een A4-blad te werken.
- Kijken we hierbij al naar 2029 of na 2034? We moeten hier al rekening mee houden in ons onderzoek.

Stelsysteem / verkiezingen

15. Wat is de periode van openstelling van de stemming voor elk van de 3 systemen?

- Volledig online systeem: 5 dagen
- Kioskstelsysteem: slechts enkele dagen (2?)
- Hybride systeem: nader te bepalen

Dit hangt ook af van wat wordt aanbevolen op het gebied van veiligheid.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- Hoeveel dagen moeten er zitten tussen het einde van de stemming en de dag van de verkiezingen?
- Hangt af van het naast elkaar bestaan van de systemen
- Het hybride systeem heeft meer beperkingen. Er dient bijgevolg rekening te worden gehouden met ten minste 24 dagen.

16. Rangschik de volgende fundamentele regels in het algemeen in volgorde van belangrijkheid:

- **Geheim van de stemming**
- **Verplichte stemming**
- **Nauwkeurigheid van de resultaten**
- **Transparantie**
- **Veiligheid**
- **Stemming in de gemeente**

- **Eén stem per kiezer**
- **Validatie van de verkiezing**
- **Ander criterium?**

De bovenstaande criteria werden niet unaniem gerangschikt.

De 5 criteria die als de belangrijkste worden beschouwd, zijn echter de volgende (zonder rekening te houden met de volgorde waarin ze worden genoemd):

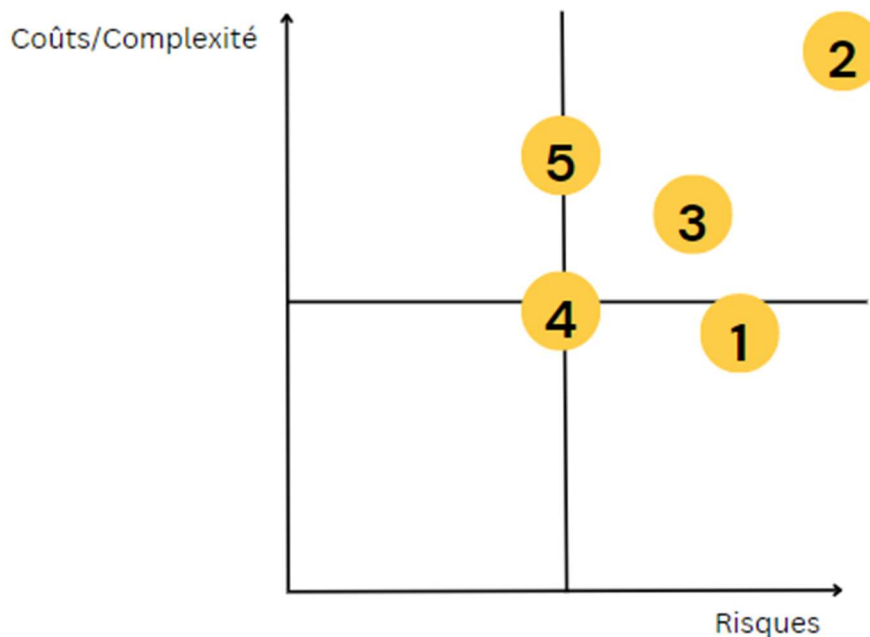
- Geheim van de stemming
- Nauwkeurigheid van de resultaten
- Veiligheid
- Transparantie
- Validatie van de verkiezing

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

Tijdens de workshop rangschikten we deze 5 criteria in volgorde van belangrijkheid met behulp van de 'poker voting'-methode. Bij deze methode wordt aan elk criterium afzonderlijk een aantal punten toegekend; de punten worden vervolgens opgeteld om tot een eindrangschikking te komen.

1. Nauwkeurigheid van de resultaten
2. Veiligheid
3. Geheim van de stemming
4. Validatie van de verkiezing
5. Transparantie

Vervolgens plaatsten we deze criteria op een matrix met de kosten/complexiteit van implementatie en de risico's van het niet implementeren van dit criterium als assen. De afbeelding hieronder illustreert de resultaten van de bespreking.

Coûts/Complexité	Kosten/Complexiteit
1	1
2	2
3	3
4	4
5	5
Risques	Risico's

17. Hoe verloopt de stemopneming? Wanneer en door wie? Wat staat er in het proces-verbaal van de stemopneming?

a. *Hybride systeem*

Verloop stemopneming:

- Via het hoofdbureau als het alleen voor de Belgen in het buitenland is.
- Door stemopnemingsbureaus als het voor kiezers in België is.
- De stemopneming gebeurt door het systeem, door handmatige invoer of door scanning.
- Voor papieren stembiljetten is er een stemopnemingsbureau dat verantwoordelijk is voor het tellen van de resultaten van 3 stembureaus.

Inhoud van het proces-verbaal:

Het proces-verbaal bevat de stemresultaten die zijn verzameld voor een type verkiezing, evenals extra beveiligingsfuncties om de integriteit van het resultaat te garanderen.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- Belgen in het buitenland: mogelijkheid om daar stemopnemingsbureaus in te richten en geen stembiljetten meer terug te sturen naar België
- Scanning werd voorgesteld in de universitaire studie, maar deze optie is niet langer beschikbaar.
- Stemmen op papier: centralisatie in bureaus?

b. *Volledig online stelsysteem*

Verloop stemopneming:

- Door de hoofdbureaus aan het einde van de stemperiode
- De telling gebeurt automatisch. De rest wordt later bepaald.

Inhoud van het proces-verbaal van de stemopneming:

Het proces-verbaal bevat het resultaat van de telling en beveiligingsfuncties om de integriteit te garanderen.

c. *Kioskstelsysteem*

- Door de hoofdbureaus aan het einde van de sluiting van de kioskstembureaus
- Dit moet worden geregeld door de wetgever
- Stemopneming hetzelfde als bij het stemmen op papier of vergelijkbaar met de manier van werken bij het elektronisch stemmen

- De stemmen worden automatisch verwerkt door het systeem. Het proces-verbaal van stemopneming bevat het resultaat van de stemming en de bijkomende beveiligingsfuncties om de integriteit te garanderen.
- Het proces-verbaal vermeldt de plaats en tijd van de verkiezingen, het aantal geldig uitgebrachte stemmen, alle uitgebrachte stemmen per partij en per kandidaat en de handtekeningen van de aangewezen autoriteiten/organen.

18. Wat is de rol van de hoofdbureaus?

a. Hybride systeem

- Bewaking, controle en invoer
- Verzameling en verwerking van de stemmen

Verschil tussen het kieskringhoofdbureau en het kantonhoofdbureau:

- Kieskringhoofdbureau: lijsten valideren en kantonbureaus organiseren
- Kantonhoofdbureau: verzamelen en invoeren van de resultaten afkomstig van de kantons

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

Dit kan een hoofdbureau zijn voor de stemopneming en een college voor het online gedeelte vooraf.

b. Volledig online systeem

- Bewaking, controle en invoer
- Verzameling en verwerking van de stemmen

Verschil tussen het kieskringhoofdbureau en het kantonhoofdbureau:

- Kieskringhoofdbureau: lijsten valideren en kantonbureaus organiseren
- Kantonhoofdbureau: verzamelen en invoeren van de resultaten afkomstig van de kantons

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

Dit kan een hoofdbureau zijn voor de stemopneming en een college voor het online gedeelte vooraf.

19. Wat zou de rol van de getuigen en partijen zijn?

a. Hybride systeem

Getuigen:

- De fysieke stemopneming van de stembiljetten bijwonen
- De ontvangst op het niveau van het hoofdbureau controleren

Partijen:

- IT-experts die toegang zouden kunnen hebben tot de broncode van het systeem (zonder de beveiligingselementen).

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

De broncode is eerst toegankelijk voor de partijen en is daarna openbaar voor iedereen.

b. Volledig online systeem

- Aanwezigheid in de hoofdkantoren
- Mogelijkheid om de broncode te controleren
- Geen

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- Controle van de broncode
- Toezichthoudende rol voor de getuigen

De broncode is eerst toegankelijk voor de partijen en is daarna openbaar voor iedereen.

c. Kioskstemsysteem

- Aanwezigheid in de hoofdkantoren
- Controle van de broncode
- Zelfde rol als nu
- Controleren of de verkiezingsprocedure wordt gevolgd, incidenten documenteren, enz.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- Controle van de broncode
- Toezichthoudende rol voor de getuigen

De broncode is eerst toegankelijk voor de partijen en is daarna openbaar voor iedereen.

20. Wat zou de rol van de accreditatieorganisatie zijn?

a. Hybride systeem

- Controleren van de invoer van de stemmen en de verificatiemethode die aan de kiezers wordt aangeboden
- Rol vergelijkbaar met huidige rol
- Dezelfde rol als bij elektronisch stemmen op dit moment
- Dit moet nog worden bepaald. Het adviesorgaan kan vóór de verkiezing verklaren of het systeem al dan niet geschikt is
- Valideren van de implementatie van de systemen op het vlak van de nauwkeurigheid van de resultaten en de naleving van de wetgeving.

b. Volledig online systeem

- Controleren van de versleuteling van de stemmen en de verificatiemethode die aan de kiezers wordt aangeboden
- Rol vergelijkbaar met huidige rol
- Dezelfde rol als bij elektronisch stemmen

- Dit moet nog worden bepaald. Het adviesorgaan kan vóór de verkiezing verklaren of het systeem al dan niet geschikt is
- Adviserende rol, verificatie en validatie van het softwaresysteem.
- Valideren van de implementatie van de systemen op het vlak van de nauwkeurigheid van de resultaten en de naleving van de wetgeving.

c. Kioskstemsysteem

- De broncode en codering van stemmen controleren
- Rol vergelijkbaar met huidige rol
- Dit moet nog worden bepaald. Het adviesorgaan kan vóór de verkiezing verklaren of het systeem al dan niet geschikt is
- De integriteit en beveiliging van het systeem waarborgen

21. Wat zou de rol van het cybercriminaliteits- en defensiecentrum zijn?

a. Hybride systeem

- Controleren van de invoer van de stemmen en de verificatiemethode die aan de kiezers wordt aangeboden
- Advies verlenen/toezicht uitoefenen bij de ontwikkelingen en het gebruik
- Belangrijke rol
- Advies, validatie en verificatie van het bestaande systeem
- Ondersteuning van het verkiezingsteam bij het bepalen van activiteiten ter voorkoming van kwaadwillige acties die de integriteit van de verkiezingen kunnen verstoren

b. Volledig online systeem

- Controleren van de versleuteling van de stemmen en de verificatiemethode die aan de kiezers wordt aangeboden
- Advies verlenen/toezicht uitoefenen bij de ontwikkelingen en het gebruik
- Belangrijke ondersteunende rol
- Advies, validatie en controle van het bestaande systeem
- Steun voor het verkiezingsteam om de integriteit van de verkiezingen te beschermen

c. Kioskstemsysteem

- Controleren van de versleuteling van de stemmen en de verificatiemethode die aan de kiezers wordt aangeboden
- Advies verlenen/toezicht uitoefenen bij de ontwikkelingen en het gebruik
- Belangrijke ondersteunende rol
- Advies, validatie en controle van het bestaande systeem
- Steun voor het verkiezingsteam om de integriteit van de verkiezingen te beschermen

22. Wat is de rol van het College van Deskundigen?

a. Hybride systeem

- Controleren van de invoer van de stemmen en de verificatiemethode die aan de kiezers wordt aangeboden
- Uitbreiding van hun opdracht naar het nieuwe systeem
- Dezelfde rol als bij elektronisch stemmen
- Na de verkiezingen een auditrapport opstellen en eventuele fouten rapporteren
- Validatie en verificatie van het bestaande systeem
- Validatie van verkiezingen op basis van analyse na de verkiezingen

b. Volledig online systeem

- Controleren van de versleuteling van de stemmen en de verificatiemethode die aan de kiezers wordt aangeboden
- Uitbreiding van hun opdracht naar het nieuwe systeem
- Dezelfde rol als bij elektronisch stemmen
- Na de verkiezingen een auditrapport opstellen en eventuele fouten rapporteren
- Validatie en verificatie van het bestaande systeem
- Validatie van verkiezingen op basis van analyse na de verkiezingen

c. Kioskstemsysteem

- Controleren van de versleuteling van de stemmen en de verificatiemethode die aan de kiezers wordt aangeboden
- Uitbreiding van hun opdracht naar het nieuwe systeem
- Dezelfde rol als bij elektronisch stemmen
- Na de verkiezingen een auditrapport opstellen en eventuele fouten rapporteren
- Validatie en verificatie van het bestaande systeem
- Validatie van verkiezingen op basis van analyse na de verkiezingen

23. Hoe worden de resultaten per gemeente berekend?

a. Hybride systeem

- Moet er nog steeds een verband bestaan tussen de identiteit van de kiezer (en de gemeente waar hij woont) en de stem die deze persoon uitbrengt in het hoofdstembureau? Of moeten we in elke gemeente stemopnemingsbureaus opzetten waar kiezers hun stembiljetten naartoe kunnen sturen?
- Rol van de resultatenaggregatietoepassing als er tegelijkertijd andere stemmethoden worden gebruikt
- Elektronisch stembureau: alle stembureaus in een gemeente dragen een USB-sleutel met de resultaten voor een stembureau over aan een kantonstembureau. De resultaten worden opgeteld bij de resultaten van de andere bureaus die aan dit kanton zijn gekoppeld. De resultaten worden weergegeven per kanton in plaats van per gemeente, omdat een kanton meerdere gemeenten (en dus meerdere bureaus) groepeerst.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- We moeten weten tot welke gemeente de kiezer behoort.
- De situatie is anders voor Belgen in het buitenland. Ze zijn nog steeds verbonden aan een gemeente, maar deze stemmen worden apart geteld.
- Het is op het moment van de stemming dat we weten aan welke gemeente de kiezer is gekoppeld via zijn rijksregisternummer, en niet op het moment van de stemopneming.

b. Volledig online systeem

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- We moeten weten tot welke gemeente de kiezer behoort.
- De situatie is anders voor Belgen in het buitenland. Ze zijn nog steeds verbonden aan een gemeente, maar deze stemmen worden apart geteld.
- Het is op het moment van de stemming dat we weten aan welke gemeente de kiezer is gekoppeld via zijn rijksregisternummer, en niet op het moment van de stemopneming.

c. Kioskstemsysteem

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- We moeten weten tot welke gemeente de kiezer behoort.
- De situatie is anders voor Belgen in het buitenland. Ze zijn nog steeds verbonden aan een gemeente, maar deze stemmen worden apart geteld.
- Het is op het moment van de stemming dat we weten aan welke gemeente de kiezer is gekoppeld via zijn rijksregisternummer, en niet op het moment van de stemopneming.

Vragen over het hybride systeem

Oplossing

24. Geldt het systeem alleen voor stemmen op afstand?

- Ja: 50%.
- Neen: 50%.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

Het hybride systeem heeft alleen betrekking op het stemmen op afstand.

25. Zijn er plannen om het hybride systeem open te stellen voor kiezers die in België wonen?

Ja

26. Moet de te implementeren oplossing bestaan uit het stemmen met de hand op bedrukt papier of op het scherm vóór het afdrukken?

- Stemmen met de hand op papier: 50%.
- Stemmen op het scherm: 50%.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- Het universitaire onderzoek gaf geen duidelijk antwoord op deze vraag.
- Stemmen op het scherm is riskanter, omdat de kiezer het dan meerdere keren kan afdrukken.
- De weergave op het scherm moet worden aangepast aan de gemeente waar de kiezer woont.

27. Kan het A4-stembiljet op meerdere pagina's worden afgedrukt?

- Ja: 50%.
- Neen: 50%.

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- Kiezers kan niet worden gevraagd om hun stembiljetten op A3-formaat af te drukken.
- De afdruk zal daarom in A4-formaat gebeuren en meerdere pagina's bevatten, hoewel dit riskanter is.
- De K (uniek kiezersidentificatienummer) moet op deze A4-pagina's staan.

28. Als de gebruikte oplossing betrekking heeft op meerdere verkiezingen, moet er dan één unieke sleutel (zie "k" in de universitaire studie) zijn voor dezelfde persoon?

Ja, een enkele unieke sleutel.

29. Hoe ziet u het probleem van dubbel stemmen (Belgen in het buitenland met meerdere verzendingen)?

Wanneer de stem wordt ontvangen op het hoofdbureau en in aanmerking wordt genomen, is er een controle nodig om te voorkomen dat een Belg in het buitenland twee stemmen heeft teruggestuurd.

Kiezers moeten hun stembiljet kunnen uitprinten en mogen dan geen toegang meer hebben tot het stelsysteem.

30. Vereist de implementatie van een hybride stelsysteem de creatie van nieuwe rollen in het verkiezingsproces? Zo ja, welke?

- Een belangrijke rol voor de postdiensten, die zich serieus moeten voorbereiden om deze toestroom van post in goede banen te kunnen leiden
- IT-ondersteuning voor de hoofdbureaus
- Andere rollen die in de universitaire studie worden genoemd
- Andere rollen die later bepaald moeten worden met Binnenlandse Zaken
- Specifieke rollen zoals sleutelbeheerder, functioneel beheerder, auditbeheerder, enz.

31. De stemopnemers maken de controlecodes aan. Welke informatie is zichtbaar voor de stemopnemers?

Kiezers zien de kandidatenlijsten en de verificatiecodes. Na het indienen van hun stem kunnen kiezers alleen de verificatiecode op een platform controleren.

32. Moet er rekening worden gehouden met het gebruik van de dubbele omslag?

Ja. Dit systeem garandeert namelijk de geheimhouding van de stem van de kiezer (scheiding van identiteit en stem).

33. Kunnen kiezers die bij meerdere verkiezingen tegelijk hun stem uitbrengen, meerdere stembiljetten in één envelop terugsturen of moeten ze meerdere stembiljetten opsturen?

Ja, handiger voor kiezers en al toegepast bij stemmen per post.

34. Hoe worden stemmen gecodeerd door RO (ontvangstbureau)?

Handmatig of door middel van digitalisering, daarna automatisch verwerkt door het systeem.

35. De ontvangen stembiljetten worden elektronisch ingevoerd of gescand. De volgende informatie moet worden opgeslagen: datum, tijd, k, stem. Hoe worden ongeldige, betwiste of onleesbare stembiljetten behandeld?

- Alle stembiljetten moeten worden ingevoerd, inclusief ongeldige stembiljetten enz.
- Ongeldige stemmen kunnen daarom in het systeem worden ingevoerd als ongeldige stemmen.
- Blanco stemmen worden als zodanig geregistreerd. In geval van twijfel is een handmatige controle mogelijk.
- Deze stemmen worden terzijde geschoven

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

- Blanco en ongeldige stembiljetten worden terzijde gelegd
- Er zijn geen ongeldige stembiljetten voor hybride of elektronisch stemmen.
- Alle stemmen worden gecodeerd voordat ze terzijde worden geschoven
  - Daarna worden de terzijde geschoven stembiljetten geclassificeerd als "geldig" of "ongeldig".
  - Wie bepaalt of deze geldig zijn of niet?
- Voorbeeld van een betwiste stem: de kiezer heeft doorhalingen gemaakt, is bij het aankruisen buiten het hokje gegaan, heeft zijn naam op het stembiljet geschreven, enz.

36. Moet de oplossing de invoering van verificatie door burgers via verificatiecodes omvatten?

Ja, omwille van de transparantie.

37. Als ze voor meerdere verkiezingen tegelijk stemmen, hoeven kiezers zich dan maar één keer te identificeren om toegang te krijgen tot hun stembiljetten, of moeten ze zich voor elk stembiljet meerdere keren aanmelden?

Een enkele aansluiting om het systeem gebruiksvriendelijker te maken.

Vragen over het volledig online systeem

Oplossing

38. In welke mate denkt u dat volledig online stemmen vanop afstand een positieve invloed zou kunnen hebben op de opkomst (het beperken van blanco stemmen)?

Gunstig

39. Denkt u dat de ontwikkeling van een dergelijke oplossing gebaseerd moet zijn op een bestaand systeem of dat het specifiek voor België ontwikkeld moet worden?

Beide zijn mogelijk.

- Het is een goed idee om als basis rekening te houden met wat er in andere landen wordt gedaan of is gedaan, en om te profiteren van feedback uit negatieve ervaringen.
- Maar België heeft zo'n ingewikkeld kiesstelsel dat het misschien beter is om een eigen oplossing te ontwikkelen en deze zelf in handen te nemen.

40. Moet de oplossing een hulpknop/helpdesk bevatten?

Ja.

41. Moeten kiezers de inhoud van hun stembiljet kunnen controleren door een kaartje uit te printen?

Ja.

Stemsysteem / verkiezingen

- 42. Als ze voor meerdere verkiezingen tegelijk stemmen, hoeven kiezers zich dan maar één keer te identificeren om toegang te krijgen tot hun stembiljetten, of moeten ze zich voor elk stembiljet meerdere keren aanmelden?**

Een enkele aansluiting om het systeem gebruiksvriendelijker te maken.

Kiezers

- 43. Moet de oplossing de invoering van verificatie door burgers via verificatiecodes omvatten?**

Ja

- 44. Moet stemmen via internet worden toegestaan voor alle Belgen die in het buitenland wonen?**

Ja

Vragen over het stemkiosksysteem

Oplossing

- 45. Waar ziet u de scheidingslijn tussen volledig online stemmen op afstand en het huidige elektronisch stemmen?**

- Het kioskstemsysteem moet het mogelijk maken om een betere veiligheid van het systeem te garanderen (bekende machines, bekend netwerk, enz.), beperkingen van het stemmen te voorkomen (stemmen in een stemhokje) en kiezers in staat te stellen om naar het stembureau van hun keuze te gaan, waar dan ook in België. Het huidige elektronische stemsysteem is daarom nogal omslachtig qua organisatie en is een beperking voor kiezers.
- Mensen ondersteunen die minder digitaal geletterd zijn
- Met het kioskstemsysteem kunnen kiezers naar elk willekeurig stemlokaal gaan om te stemmen op de dag van de stemming, of van tevoren, bijvoorbeeld in een gemeentehuis. De aldus uitgebrachte stem wordt onmiddellijk centraal verwerkt.
- De specifieke en verouderde apparatuur die momenteel wordt gebruikt voor elektronisch stemmen.

Implementatie

- 46. Is het volgens u gepast om specifieke stembureaus te creëren?**

Neen

- 47. Kunt u bevestigen dat de NRB-studie geen herziening van de inrichting van de kiosken moet omvatten?**

Neen

Kiezers

48. Hoe zal het stemrecht van een kiezer beheerd worden?

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

De respondenten hadden de vraag niet begrepen. Dus hebben we de vraag geherformuleerd als "Hoe wordt de opvolging beheerd met betrekking tot kiezersregistratie, toegang tot kiosken, stemactivering en stemmentelling?".

- Kiosktoegang: gratis toegang met identiteitskaartverificatie? Of verificatie door bijzitters/getuigen?
- Gewoon een "bewaker" die een oogje in het zeil houdt
- Stemmers worden gewaarschuwd: je kunt op een bepaalde dag stemmen en je kiosk kiezen (Photomaton-formaat).
- Het stemgeheim heeft voorrang op de transparantie (afdrukken van tickets, enz.).

49. Als de verkiezing plaatsvindt in stembureaus, is de verandering van stembureau dan ...?

- Toegestaan (83%)
- Verboden (17%)
- D.m.v. een volksstemming te bepalen (0%)

Verduidelijking tijdens de workshop op 15/02/23:

Het is niet verboden om van bureau te veranderen. Het antwoord van de meerderheid op deze vraag moet worden gehandhaafd. Dit wordt echter bemoeilijkt door het feit dat het toestaan van een verandering van stembureau meer verificatie vereist en we niet kunnen voorspellen wie waar gaat stemmen...